

СТАРОПЕЧАТНИТЕ КНИГИ В ЕВРОПА (XVI — XVIII В.) С БАЛКАНИСТИЧНА ТЕМАТИКА

РАЯ ЗАИМОВА

Времето на Гутенберг и на настъпилите промени в духовното развитие на европейца разширява хоризонтите на човешкото познание. Едва ли Лутеровото учение щеше да получи това разпространение сред християните, ако Библията не бе напечатана и словото популяризирано посредством книгата.

Както е известно, в процеса на идеологическите спорове между католици и протестанти се пишат и публикуват варианти на Библията, издават се съчиненията на църковните отци, набляга се на първичното християнство¹. Наред с това се обръща сериозно внимание на историко-литературния жанр. Редица книжовници, почерпили вдъхновение от писмените паметници от по-стари времена, насочват перото си към историческите събития, влагайки съвременен замисъл. Безспорно падането на Цариград и отнасянето на гръцки ръкописи на Запад е поводът за публикуване на произведения от гръцката и латинска литература предимно в италианските земи². Това е и времето на формирането на съвременната европейска историография, когато изворите от античността и средновековието служат не само за възкресяване на Римската империя и на християнския символ „Цариград“, но и за подхранване на дългия и сложен ренесансов процес в търсене на „себе си“. Книгите на историческа тематика, писани от духовници и светски лица, получават широко разпространение в Западна Европа наравно с тези на религиозна тематика. Тъй като печатането и използването на гръцки книги е добре разработвана тема в съвременната литература⁴, то в следващите редове се спирам специално на латиноезичните книги и на тези, които са писани на съответния западен език.

До началото на XVI в. религиозната тематика се публикува повече от хуманистичната, а към средата на века религиозната литература намалява четири пъти⁵. Същият процес се забелязва и по отношение на авторите.

¹Pertusi, A. *Storiografia umanistica e mondo bizantino*. Palermo, 1967, 40-45; Polman, P. *L'élément historique dans la controverse religieuse du XVIes*. Gembloux, 1932.

²Cf. Venezia e l'Oriente fra tardo Medioevo e Rinascimento a cura di Pertusi. Firenze, 1966. Вж. и цитираната там литература.

³Fueter, E. *Histoire de l'historiographie moderne*. Paris, 1914.

⁴Vranoussis, L. *L'hellénisme postbyzantin et l'Europe*. Manuscrits, livres, imprimerie. Athènes, 1981.

⁵Martin, H.-J. L. Febvre. *L'apparition du livre*. Paris, 1958, 281 sq.

Постепенно броят на книгите, писани от духовници, намалява за сметка на светските. Публиката проявява интерес към историята наравно с правните науки, географията, астрономията, ботаниката и космографията. Всред четящите се срещат не само духовници и учени, а и юристи, военни лица, буржоа и занаятчий⁶. Както е известно, редица владетели и короновани глави са имали вкус към науките, изкуствата и подпомагали отделни издания. Това се отнася и за книгите с ориенталска тематика. Така например, френският ориенталист Ербело издава „Ориенталска библиотека” в края на XVII век с посвещение и благодарност към Медичите, чиято библиотека му послужила за изучаване на източни езици и за написване на енциклопедичната му книга⁷. Голяма част от пътеписите са публикувани с посвещения до съответния владетел, който е оказал финансова и морална подкрепа на изпратения с определена задача автор в Леванта.

Прочее, балканската тема присъства неизменно в общите и световни истории, в историята на Европа и Римската империя. Отделянето на историята на една отделна общност или народ стои в основата на националистичните ренесансови търсения. Нейното обособяване започва още през XV в. с „История на флорентинския народ” на Леонардо Бруни, подема се от венециански и други книжовници и постепенно обхваща и останалите европейски средища⁸. Балканската тема се застъпва и в този род исторически трудове, било защото формата им е неустановена или поради връзките на отделните народи помежду си. Така например, „Венецианската история” на Сабелико е изцяло ориентирана към събития в рамките на Венецианската република⁹, докато „Венецианската история” на Джустиниани от края на XV в. е написана с по-широк поглед и засяга моменти от историята на Византия, България, покръстването на българите и пр.¹⁰. Важно е да се отбележи, че творби по история на Западната и Източната римска империя, османските завоевания на Балканите и османската държава са писани и публикувани още в края на XV в.¹¹. Монографиите на османска тема започват да излизат още в началото на XVI в. Такава е например книгата на Теодор Спандуин Кантакузин, която служи и за извор на по-късните¹². Ислямът, нравът и моралът на мюсюлманите, любопитството към един непознат източен

⁶ Ibidem.

⁷ Herbelot. *Bibliothèque orientale*. Paris, 1697, p. 19.

⁸ Fueter, E. *Op. cit.* p. 10 sq.; Hay D. *Storici e cronisti dal medioevo al XVIII secolo*. Bari, Laterza, 1981.

⁹ M. A. Sabellici *Rerum Venetarum historia*. – In: *Opera (omnia)*, II, (dedicatoria a Marco Barbarigo), ed. Basileae, s. a.

¹⁰ Bernardi Giustiniani ... de origine urbis Venetiarum rebusque ejus ab ipsa ad quadringentesimum usque annum gestis historia... Venetiis, s. a.

¹¹ Biondi Flavii *Historiarum romanorum imperii Decades tres*. Venetiis, 1483.; Noagara, B. *Scritti inediti e rari di Biondo*. – In: *Studi e testi*, 48, Roma, 1927.; Pertusi, A. *Premières études en occident sur l'origine et la puissance des Turcs*. – *Bulletin de l' AIESEE* (Bucarest), 1972, N 1, 49-94; Göllner, C. *Turcia. Die europäischen Türkdendrucke des XVI. Jahrhunderts*. T. 1. Bucarest-Berlin, 1961; Dimitrescu, D. *Contribution à une bibliographie de Turcica espagnole (XVIe-XVIIe s.)*. – *Revue des Etudes sud-est européennes* (Bucarest), 1964, N 1-2, 229-239.

¹² Theodoro Cantacusino Spangudino, *I Commentari dell'origine de principi Turchi e costumi di quella natione*. Firenze, 1551; Rouillard, C. D. *The Turk in French History, Thought and Literature*, Paris, 1939, 169-179, 185 sq.

свят завладяват европейците за дълго. През XVI в. се открива пътят на дипломатическите и други мисии в Леванта. И като че ли всеки завърнал се оттам се е усещал длъжен да даде „отчет“ и публикува впечатленията си. Други пък покрай политическата си мисия научават и арабски, османски, персийски и започват да издават на Запад граматика и речници, да правят преводи и тълкувания на Корана. Такива са например Гийом Постел, Антоан Жофроа, Бартолемей Григориевич (от началото и средата на XVI в.)¹³. Антоан Галан и Пети дьо Ла Кроа се насочват и към мъдростта на източните народи и превеждат „Хиляда и една нощ“ и „Хиляда и един ден“, с което доближават западния читател до светоусещането на човека от далечния свят. Забележителен е фактът, че изданията на пътни дневници, исторически творби за османските завоевания, нравите и религията на мюсюлманина, дипломатическите договори на Османската държава с европейските страни и др. надвишават много повече тези, които са посветени на откриването на Америка¹⁴. Само във Франция пътеписите, които в по-голямата си част са издадени през XVI — XVIII в., наброяват около 600¹⁵. Този интерес към Изтока постепенно прераства в процес, който спомага за формирането на ориенталистиката на Запад. Посланици, консули и мисионери издирват, купуват и отнасят от Леванта на Запад голям брой ръкописи и книги от византийската и източна култура¹⁶. Въз основа на тях функционират преводните корпуси, които още през XVI в. започват да издават византийски хронисти в Базел, покъсно в Париж и Венеция¹⁷. С тях се открива пътя на византинознанието. Докато османската тема е злободневна, актуална и книгите на тази тема започват да се публикуват далеч преди автори като Орбини или Дю Канж¹⁸ да обобщят в едно цяло историята на Византия и на другите балкански държави. Това показва каква е духовната необходимост на европейското общество, което реагира на политическите и културни промени на времето. Печатари, книжари и хуманисти работят заедно, формират корпорации и издават книги, които отговарят на идейните изисквания на времето, на търсенето и предлагането. Издателският занаят се предава от поколение на поколение, а съветникът-хуманист изпълнява ролята на „мозъчен директор“¹⁹. Така например, Сабелико и Бембо (XV в.) работят във Венеция с италианския издател Мануцио. Лудовико Доменичи пък се изиявява като книжовник, преводач от латински и като издател на творба, обхващаща европейската и османска история, както и на „Изявените личности“ на Джовио, които до-

¹³ За тях вж. по-подробно Rouillard, C. D. Op. cit., 207-211, 191-195, 189-191, 185-189; Bernard, Y. L'Orient du XVIe s. Une société musulmane florissante. Paris, L'Harmattan, 1988. (Histoire des Perspectives méditerranéennes).

¹⁴ Cf. Venezia e l'Oriente...

¹⁵ L'Orient des provenances dans l'histoire. Marseille, 1984, p. 149.

¹⁶ Omont, H. Missions archéologiques en Levant (XVIIe-XVIIIe s.). Paris, 1902; Pertusi, A. Op. cit., p. 16. sq.; Заимова, Р. По повод на културната дейност на френските посланици в Цариград (XVII в.). — Векове, 1985, 4, 25-30.

¹⁷ За корпусите вж. подробно анализа на Персузи: Pertusi, A. Op. cit., p. 55, N 128.

¹⁸ Вж. бележка 11 и 12; Книгата на Орбини излиза от печат през 1601 г. в Пезаро, а „Византийска история“ на Дю Канж — през 1680.

¹⁹ Martin, H.-J. L. Febvre. Op. cit., 160-170.

пълва на италиански²⁰. Еленистът Гийом Бюде заедно с Тусен, Данес и Дюпои работят години наред с Жос Баде, фламандски издател. Византолозите Дю Канж и Мабийон (XVII в.) пък поддържат кореспонденция с издателя Анисон в Лион с оглед на издателската политика²¹. Продукцията им се състои предимно от произведения на класическата и византийска литература и съвременна историческа книжнина, която обхваща и балканските проблеми както от средновековието, така и от по-новото време.

По времето на Луи XIV и по-специално след Виенската битка през 1683 г., когато в Средна и Западна Европа се публикува обилна литература за победата над Османската империя, във Франция се разпространява и нелегална литература. Издавана на холандска почва или с измислен издател, тя изобличава т. нар. „таен проект“ на краля за обвързване със султанския двор²². Като цяло политиката на Луи XIV спрямо Османската империя е двойка. За това говорят и големият брой трактати и пътеписни творби, които се публикуват с неговата благословия или с тази на министрите му²³. Те отразяват надеждите и кроежите на краля за световна монархия. Най-яръкят пример е книгата на Льофевр (издадена на италиански през 1683 г. и по-късно и на френски език)²⁴, където традиционният начин на описание на нравите, обичаите и институциите в Османската империя е само повод за съставяне на амбициозен план за събарянето на империята и за организиране на монархическо управление в Цариград.

Латиноезичните европейски печатни книги си прокарват бавно пътя в границите на Османската империя. Отначало най-нуждаещи се са европейските поданици, пребиваващи там, които започват да посредничат и да снабдяват гръцкото духовенство. През 70-те години на XVII в. архиепископът на Лариса (впоследствие патриарх) Дионисий²⁵ иска съдействието на френския посланик в Цариград Шарл Мари Олие, маркиз дьо Ноантел — известен с книгоманията си и с подчертания си интерес към културните забележителности — да му осигури една история на Византия²⁶. По това време Дю Канж още не е издал своята „Византийска история“, но са налице публикувани византийски хроники на гръцки с превод на латински. Посланикът издействал чрез министър Колбер екземпляр от Зонара и други „византийски истории“, които гръцкият духовник щял при нужда да размени²⁷. Малко по-

²⁰ Ascarelli, F. M. Menato, *La tipografia del' 500 in Italia*. Firenze, 1989, p. 282; *Gli Elogi, vite brevemente scritte d' huomini illustri di guerra, antichi et moderni*, di mons. Paolo Giovio ... tradotte per M. Ludovico Domenichi. Fiorenza, 1554.

²¹ Martin, H.-J. L. Febvre. *Op. cit.*, 159 sq.

²² *Vers l' Orient ...* Paris, Bibliothèque Nationale, 1983, p. 42 sq.

²³ Cf. Archives Nationales, CCC, B¹ 376*382; *Vers l' Orient ...*, 4. 42 sq.

²⁴ *Teatro della Turchia dove si rappresentano i disordini di età, il genio, la natura e i costumi di quattordici nazioni...* Dato in luce dal sig. Michele Febvre C. M. A. All' Illustr. signor sig. Padron Collendisi, il sig. Co. Marco Negri cavaliere di S. Marco. In Bologna, 1863; *Théâtre de la Turquie où sont représentées les choses les plus remarquables qui s' y passent aujourd'hui ... le tout confirmé par des exemples et des événements tragiques arrivés depuis peu*, trad. de l'ital. par Michel le Fevre. Paris, Jacques le Fevre, 1688.

²⁵ Дионисий — гръцки архиепископ, патриарх на два пъти: XI.1671-VII.1673 и между 1676-1679 г. Archives Nationales, CCC, B¹ 376, fol 210 v, fol 211 r.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, fol 211 r.

късно, след битката при Каменец (1672 г.), където много турци занесли латински книги (предимно хроники, космографии), смятайки ги за ценни и годни за търговия, никой от войните не се поинтересувал от тях²⁸. С други думи, средата се оказала неподходяща за такава дейност.

Както е известно, книгопечатането в Сърбия и Влашко започва в началото на XVI-то столетие, а това на арабица — едва по времето на Ахмед III в Цариград²⁹. До това време Европа е създала вече традиция в печатането не само на латиница, но и на кирилица и арабица³⁰. С други думи, Европа е вече пресяла и интерпретираща културното наследство, идващо от Цариград. Въз основа на него за Балканите са изградени мнения, интерпретирани са отминали и съвременни събития. Посредством книгата се съкращава пътят между Западна Европа и източния европейски свят, докосването до него става по-живо, по-осезаемо. Големият брой издания на исторически паметници от византийската и източна култура, на исторически и литературни произведения на Запад, поставянето на основите на византистиката и ориенталистиката свидетелстват за съзнателен и целенасочен процес, който в по-късно време обхваща и балканския регион.

²⁸ Journal de Antoine Galland, pendant son séjour à Constantinople (1672-1673), publ. et annoté par Ch. Schefer, t. 1. Paris, 1881, p. 254.

²⁹ Martin, H.-J. L. Febvre, Op. cit., p. 210; Shaw, S. History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, vol. 1: Empire of the Gazis: the Rise and Decline of the Ottoman Empire, 1280-1808. Cambridge Univ. press, 1977, p. 255 sq. Babinger, F. Stambuler Buchwesen im 18 Jahrhundert. Leipzig, 1919; Стайнова, М. Османски библиотеки в българските земи, XV-XIX в. С., НБКМ, 1982.

³⁰ Martin, H.-J. L. Febvre. Op. cit., p. 210; Vers l'Orient ..., op. cit., 39-40.